

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.2:502.72.001 (477)

ЧЕХНІЙ В.М.

ЛАНДШАФТНО-ГЕОФІЗИЧНІ ЧИННИКИ І ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ ЕКОМЕРЕЖІ УКРАЇНИ

Вступ. Створення екомережі є одним з найважливіших напрямів державної політики у галузі охорони природи. Це не лише один із багатьох важливих напрямів природоохоронних заходів, але й складова якісно нової стратегії охорони ландшафтного та біотичного різноманіття, яка відповідає концепції збалансованого розвитку. Головними особливостями цієї стратегії є перехід від ізольовано-локального вирішення завдань збереження ландшафтного та біорізноманіття до їх системно-регіонального розв'язання, а також перехід від переважно резерватного способу охорони ландшафтного та біорізноманіття до поєднаного і збалансованого вирішення природоохоронних та господарських завдань [13]. Реалізація такої стратегії потребує глибокого вивчення різноманітних взаємозв'язків у земній природі, а також між природою і суспільством. Важлива роль у розв'язанні завдань наукового забезпечення формування екомережі, її належного функціонування та подальшої оптимізації повинна належати ландшафтознавству як науці, що комплексно досліджує різні прояви організації приземної природи. Вимальовується ряд основних аспектів ландшафтознавчого забезпечення вирішення названих завдань: ландшафтознавчо-антропогенний, ландшафтознавчо-біотичний, ландшафтознавчо-геохімічний, ландшафтознавчо-геофізичний та інші. Їх належне опрацювання є необхідною умовою вирішення завдань наукового забезпечення розбудови екомережі. У цій статті представлено спробу опрацювання ландшафтознавчо-геофізичного аспекту проблеми – розглянуто основні чинники і передумови формування екомережі України.

Вихідні положення. Із поняттям екомережі пов'язана низка ландшафтознавчих положень геофізичного змісту. Вони розкривають різні сутнісні риси екомережі як просторового функціонального утворення, що розвивається. У зв'язку з цим необхідно відзначити наступні особливості екомережі.

1. Низовими структурними складовими і матеріальною основою екомережі є ландшафтні комплекси локального рівня просторової розмірності – фації, урочища, місцевості. Саме вони є безпосередніми об'єктами природокористування.

2. Екомережа характеризується центрично-мережевою структурою і складається з окремих спеціалізованих за природоохоронними функціями складових – ядер, екокоридорів, буферних зон.

3. Для екомережі притаманною є функціональна цілісність. Вона забезпечується численними функціональними зв'язками між її окремими складовими, що проявляються через обмін речовиною, енергією та інформацією.

4. У функціональних зв'язках, які існують в екомережі і забезпечують її сутнісну цілісність, головними є зв'язки, пов'язані з процесами міграції біоти і загалом з її просторовим поширенням. Наявність міграційних біотичних зв'язків є цільовою властивістю екомережі. При лише територіальному поєднанні функціонально непов'язаних між собою об'єктів природно-заповідного фонду ця

властивість виражена недостатньо.

5. Крім міграційної функції та поширення біоти в цілому, екомережа виконує інші важливі функції, зокрема середовищеформуючу, ресурсозберігаючу, обмежену господарську (регламентоване, геоecологічно обґрунтоване природокористування). Взаємоузгодженим виконанням екомережею цих функцій забезпечується належне збереження ландшафтного та біотичного різноманіття, формування і підтримання природного середовища, оптимального для існування людини.

6. Мінлива у просторі й часі, екомережа є багаторівневим структурним, функціонально-динамічним цілісним трансрегіональним утворенням. Запорукою належного виконання екомережею її основних функцій є належне врахування ландшафтно-геофізичних чинників формування екомережі як істотних складових обґрунтування наукових засад її створення [13].

Теоретичні аспекти проблеми. Ландшафтно-геофізичні чинники є одними з головних із-поміж широкого кола ландшафтних чинників та передумов формування екомережі України. Вони представлені широким колом фізичних закономірностей, що проявляються в ландшафтній оболонці на різних рівнях її організації та відображають масоенергетичну сутність ландшафтних комплексів – матеріальної основи екомережі. Врахування ландшафтно-геофізичних чинників та передумов є важливим і необхідним на всіх стадіях наукового обґрунтування екомережі, її безпосереднього проектування та моніторингу функціонування.

Ландшафтно-геофізичні чинники та передумови формування екомережі реалізуються через низку відповідних властивостей ландшафтних комплексів (ЛК). Теперішній прояв цих властивостей значною мірою пов'язаний з антропогенним впливом на природний хід речей.

Ландшафтно-геофізичні чинники й передумови формування екомережі – це сукупність геофізичних властивостей ландшафтних комплексів, динамічних і статичних, що мають істотний вплив на просторово-структурну й функціонально-динамічну організацію екомережі.

До статичних ландшафтно-геофізичних чинників і передумов формування екомережі слід віднести геофізичні властивості відносно інерційної та малозмінюваної морфолітогенної складової геокомплексів та найконсервативніші (з найбільшим характерним часом) властивості ґрунтового покриття [12]. До “динамічних” – геофізичні властивості водної і повітряної складової ландшафтів, та наймінливіші властивості (з порівняно невеликим характерним часом) ґрунтового покриття.

Статичні ландшафтно-геофізичні чинники й передумови пов'язані, як правило, з геофізичними властивостями інерційних ландшафтних тіл, а динамічні – з такими ж властивостями різноманітних ландшафтних потоків і процесів. Такий поділ чинників – умовний, оскільки подібна “статика” і “динаміка” є лише породженням людського сприйняття, результатом намагання узгодити різночасові процеси в одній моделі реальності на основі антропоморфної шкали часу [1]. Проте ця дослідницька редукція є досить зручною і практичною у використанні.

Геофізичність “просвічує” практично через усі властивості ландшафтних комплексів, зокрема через їх організованість – упорядкування у просторі й часі, функціонування, динаміку та розвиток, різні аспекти їх позиційності тощо [14].

Для ландшафтних комплексів, як і для інших макроорганізованих земних матеріальних утворень, характерним є тісний сутнісний взаємозв'язок просторових і часових складових просторово-часового континууму. Тому *оптимальне виконання*

екомережею її функцій значною мірою буде залежати від досконалості її просторової структури. Грубі прорахунки при проектуванні екомережі можуть спричинити значні відхилення у її функціонуванні та розвитку.

Ландшафтні комплекси, складові екомережі – континуально-дискретні утворення [9, 11]. У них закономірно поєднуються явища диференціації та інтеграції. Диференціація відбувається внаслідок наявності у окремих ЛК значних глибинних відмінностей, зокрема геофізичних, які дають їм можливість реалізувати себе як окремі утворення з певними просторовими межами та особливостями функціонування, динаміки, розвитку. Інтеграційні процеси забезпечуються, перш за все, численними масоенергетичними взаємозв'язками, що існують між ЛК, рушієм яких власне і є відмінності їх геофізичних властивостей, перш за все статичних. Під таким кутом зору межі між окремими ЛК набувають певної умовності – межі не лише роз'єднують, але і з'єднують окремі ЛК. Такі особливості притаманні й для екомережі як ландшафтною системи: з одного боку вона є окремим ландшафтним утворенням, а з іншого – разом зі своїм довкіллям є невід'ємною складовою ландшафтною оболонки.

Головними масоенергопотокми, що функціонально з'єднують різні ландшафти, зокрема геокомплекси екомережі та її довкілля, є – атмосферні й водні потоки, біотичні міграції. Через ці “канали зв'язку” відбувається обмін речовиною, енергією та інформацією між екомережею та її довкіллям, зокрема через них екомережа зазнає впливу з боку людської діяльності. Цими масоенергопотокми реалізуються горизонтальні зв'язки між окремими геокомплексами, їх наявність зумовлює існування парадинамічних ландшафтних комплексів – пов'язаних між собою функціонально й динамічно ландшафтних утворень. Такі ЛК – своєрідні функціонально-динамічні єдності [8]. При укладанні територіальних планів формування екомережі важливим є врахування наявності таких єдностей шляхом повного залучення їх частин до екомережі, або ж внесення відповідних обмежень у природокористування на залишених поза екомережею фрагментах парадинамічних ЛК.

Потоки, що існують між окремими ЛК, характеризуються кількома параметрами: інтенсивністю, напрямом, ступенем часової і просторової стійкості та ін. Інтенсивність свідчить про силу взаємозв'язку між наявними ландшафтними комплексами. Найсильнішим об'єднуючим фактором є водні та повітряні потоки. Вони виконують основні транзитні функції у ландшафтній оболонці: разом із ними переносяться мінеральні частинки, солі, насіння та спори рослин, тепло у явному та прихованому вигляді тощо. Вони відрізняються від інших потоків наймасштабнішими проявами, високою інтенсивністю [1].

Для коригування меж екомережі необхідними є розрахунки сили взаємодії між ландшафтними комплексами екомережі та ЛК її оточення. При цьому доцільно враховувати їх просторову близькість, контрастність параметрів, а також інтенсивність потоків, що їх зв'язують. Інтенсивність взаємодій найбільша у середовищах трьох типів: у перехідних зонах, у зонах контактів контрастних середовищ, у зонах конвергенції потоків [4].

Таким чином, виконання екомережної функції ландшафтними комплексами – складовими екомережі – може здійснюватися лише за умови встановлення певного просторово диференційованого (відповідно до ландшафтною структури території та рівня її освоєності) режиму природокористування. Неможливо забезпечити збереження лише природних ядер (навіть об'єднавши їх

між собою), якщо на решті прилеглого простору продовжувати природокористування, виходячи виключно з господарських потреб. За таких умов, через наявність парадинамічних зв'язків між екомережею і ландшафтами прилеглих територій зусилля людини, спрямовані на збереження природних ядер, можуть швидко нівелюватися. Тому природоохоронні заходи повинні бути повсюдними, хоч і закономірно відмінними за формою та змістом у різних за властивостями і особливостями використання ландшафтах.

Важливий геофізичний зміст для формування екомережі має позиційність ландшафтних комплексів. Вона визначає низку значущих для функціонування екомережі ландшафтних властивостей.

Позиційність ландшафтних комплексів – наслідок взаємопов'язаного розвитку та існування ландшафтних тіл у просторово-часовому континуумі. У спектрах таких відношень відображаються зв'язки ландшафтного комплексу з його середовищем.

Позиційні фактори – потоки речовини й енергії, енергетичні поля, тіла природного та антропогенного походження. Розрізняють інсоляційну, висотну, циркуляційну, структурно-тектонічну [2] та біотичну, антропогенну позицію ЛК [10]. Такі аспекти позиційності ландшафтних комплексів закономірно взаємопов'язані, що є відображенням єдиної ландшафтної сутності та одночасно характеризуються низкою специфічних проявів.

Інсоляційна позиція – позиція щодо надходження сонячної радіації, знаходить відображення в різних кількостях надходження сонячної радіації на схили різної орієнтації – насамперед північної та південної. Для повного збереження біотичного й ландшафтного різноманіття необхідним є залучення до екомережі схилих поверхонь різної солярної експозиції, оскільки вони мають часто особливий, відмінний за видовим складом біотичний потенціал. Важливим є врахування цього аспекту позиції й при проектуванні сполучних територій – екокоридорів: схили різної солярної експозиції – шляхи для міграції різних видів біоти.

Висотна позиція – розташування ландшафтних комплексів на різних висотних рівнях рельєфу. На регіональному рівні висотна позиція рівнинних ЛК проявляється у їх розташуванні на різних за своїми властивостями складових земної поверхні – височинах і низовинах. На локальному рівні висотна позиція ландшафтних комплексів відповідає їх розташуванню на різних елементах рельєфу – вододілах, схилах, терасах, заплавах що відповідає позиційно-динамічній та парагенетичній ландшафтній структурі території [6]. Такі ряди ЛК – від вододілів до місцевих чи регіональних базисів ерозії формують ландшафтні катени – каскадні системи, об'єднані односпрямованими речовинними потоками. Інтенсивність потоків, що реалізують потенційну енергію рельєфу, трансформуючи її у кінетичну, як правило досить значна. Тому врахування такої позиції ЛК під кутом зору забезпечення ефективного функціонування екомережі є необхідним, особливо за наявності активного використання людиною ресурсів суміжних з екомережею ландшафтних комплексів.

Циркуляційна позиція – розташування ландшафтних комплексів щодо основних напрямків переміщення повітряних потоків. Багато у чому екомережна роль цієї позиції ландшафтних комплексів подібна до ролі солярної експозиції, адже розташування ЛК по відношенню до напрямку пануючих вітрів теж є важливим чинником диференціації біоти, який полягає не лише в механічній дії

вітру на біоту, але й у зміні умов її існування у зв'язку зі зростанням кількості опадів на навітрених схилах. Повітряні потоки є окремим активним чинником переміщення для багатьох видів біоти у просторі, зокрема розселення. Окрім того, чинник циркуляційної експозиції необхідно враховувати при вивченні і відповідному врахуванні впливу людини на екомережу, адже повітряні потоки є потужними каналами зв'язку через які активно, часто на великі відстані, передаються антропогенні впливи.

Структурно-тектонічна позиція – розташування ландшафтних комплексів у межах певних структурно-тектонічних утворень земної кори. Врахування цієї позиції ЛК є необхідним при прогнозуванні розвитку екомережі, для передбачення її можливих змін під впливом ендегенних факторів та зумовлених ними факторів екзогенних, зокрема природно-антропогенного змісту.

Біотична позиція – розташування ландшафтних комплексів по відношенню до давніх і сучасних центрів обміну флорою та фауною. Біотична – одна з найважливіших позицій ЛК при формуванні екомережі. Геофізичність цієї позиції вторинна – вона є фактором функціонального зближення, або ж віддалення територій із найбільшим біотичним різноманіттям.

Антропогенна позиція – розташування ландшафтних комплексів відносно центрів антропогенного впливу, в результаті якого відбуваються зміни ЛК. За умов дедалі інтенсивнішого використання людиною ресурсів ЛК врахування антропогенної позиції при формуванні екомережі є дуже важливим і просто необхідним. Причому, як і у випадку з біотичною позицією, значення має не стільки відстань як така до об'єкта впливу, скільки конкретний зміст його впливу на ландшафти екомережі. Це насамперед залежить від особливостей масоенергообміну, зокрема його інтенсивності між ландшафтами, у яких розташований цей об'єкт, і ландшафтами екомережі, шляхом своєрідної взаємодії висотної та циркуляційної позицій цих ландшафтів.

При обґрунтуванні наукових засад формування екомережі та її оптимального функціонування необхідним є врахування деяких інших просторових й часових властивостей ландшафтних комплексів: їх протяжності, площі, об'єму, форми, особливостей чергування ландшафтних комплексів у просторі та їх станів у часі. Такі властивості ЛК – складових екомережі істотно впливатимуть на її функціонування [3].

Регіональні аспекти проблеми. У регіональному аспекті розгляду чинників і передумов формування екомережі України головну увагу слід зосередити на закономірностях регіонального ландшафтно-геофізичного фону наявних ландшафтних зон і на деяких внутрішньозональних особливостях, додатково слід зупинитися на особливостях цих чинників і передумов на гірських територіях.

Основні закономірності ландшафтно-геофізичного фону досліджуваної території зумовлені, головним чином, ландшафтно-геофізичними властивостями морфолітогенної, водної та повітряної складових ландшафтних комплексів, що пов'язано з багатоманітним ландшафтоутворюючим впливом цих складових ландшафтів.

Рівнинна частина території України знаходиться у межах чотирьох ландшафтних зон: хвойно-широколистяних (мішаних), широколистяних лісів, лісостепової та степової. Головний критерій виділення ландшафтних зон – баланс тепла й вологи – є геофізичним за своїм змістом показником. Він знаходить

відображення у закономірностях функціонування і динаміки ландшафтів цих територій, а відповідно і в функціонуванні екомережі, яка створюється у межах кожної з названих ландшафтних зон. За окремими відмінностями у співвідношенні тепла й вологи, що надходять до ландшафтів, у межах степової зони виділяють три підзони. Окремо слід відзначити, що виокремлення хвойно-широколистянолісової ландшафтної зони пов'язане не лише з гідротермікою, але й із властивостями морфолітогенної складової ландшафтів – із розвитком її території в антропогені, який призвів до характерної для неї будови надр, особливостей рельєфу і ландшафтів у цілому.

Особливості процесу трансформації повітряних мас у межах ландшафтних зон (підзон) зумовлюють виокремлення ландшафтних країв. Щодо геофізичних властивостей особливості ландшафтних країв пов'язані з гідротермічними критеріями виокремлення цих виділів. Вони даються взнаки певним збільшенням континентальності клімату із заходу на схід, зменшенням кількості опадів. Особливості морфолітогенної основи ландшафтів проявляються, зокрема, у їх приуроченості до височин і низовин – якісно відмінних за масоенергообміном регіональних форм земної поверхні. Згадані природні особливості разом зі специфікою регіонального впливу людини на ландшафти накладають свій відбиток на структуру екомережі та її функціонування у межах окремих країв.

Зона хвойно-широколистяних (мішаних) лісів. Істотний ландшафтно-геофізичний прояв і вплив на структуру та функціонування екомережі мають чи можуть мати такі природні риси зони хвойно-широколистяних лісів:

- низинний рельєф із абсолютними висотами від 140 м (Волинське Полісся) до 180-200 м (Житомирське Полісся), у будові якого основну роль відіграють піщані та супіщані відклади, незначне розчленування території, невеликі перепади висот – у межах одного-двох десятків метрів, значне поширення широких надзаплавних терас, зокрема на Дніпрі, Прип'яті, Стирі, Горині, Случі, Ужі, Десні та ін. річках регіону;

- клімат із позитивним балансом вологи: коефіцієнт зволоження коливається від 1,9 на сході до 2,6 та більше на заході, незначна глибина залягання дзеркала ґрунтових вод – перші метри від поверхні, значний розвиток повеневих процесів – повені інтенсивні й затяжні, цьому сприяють значні снігозапаси на кінець зими – початок весни, повільне сніготанення і низинний рельєф території;

- густа річкова мережа – середня густота річкової сітки 0,29 км/км², наявність значної кількості боліт – близько 8 % території;

- значна залісеність території (близько 30 %), що відображає меншу її освоєність у порівнянні з іншими регіонами України.

Низинний рельєф території зони хвойно-широколистяних лісів зумовлює вираженість вертикальної складової масоенергообміну – зв'язків між геокомпонентними складовими ландшафтів, посилені наявним позитивним балансом вологи. Натомість горизонтальна складова масоенергообміну – зв'язки між геокомплексними складовими ландшафтів – виражені значно слабше. Це зумовлено пануючими рівневими поверхнями та незначними за похилом схилами (пологими й похилими), складеними піщаними та супіщаними відкладами.

Потужними каналами зв'язку між окремими ландшафтними комплексами у зоні мішаних лісів є підземні та поверхневі річкові води (таке значення річкових вод зберігається у всіх ландшафтних зонах, але у лісових воно є найбільшим через

значну густоту річкової мережі). Роль повітряних мас у зв'язках між ландшафтними комплексами дещо послаблена внаслідок значної залісеності території. Вплив привододільних просторів на замулення річкових русел і забруднення вод часто слабо виражений внаслідок наявності широких річкових терас, які виконують роль своєрідного буфера [5]. Подібну роль виконують численні та значні за розмірами низинні (евтрофні) болотні масиви.

Існує тісний сезонно виражений парадинамічний взаємозв'язок між заплавами та річковими руслами у весняний час, коли мають місце потужні тривалі повені.

Окремо слід відзначити значний розвиток біотичних взаємозв'язків між ЛК. Це пов'язано з меншим ступенем антропогенної перетвореності цієї території порівняно з іншими ландшафтними зонами, що проявляється зокрема у значній лісистості зони хвойно-широколистяних лісів.

Зона широколистяних лісів. Істотними ландшафтно-геофізичними проявами, які можна розглядати як чинники та передумови формування екомережі є такі особливості зони широколистяних лісів:

- височинний рельєф – середні абсолютні висоти поверхні складають 300-350 м, значна розчленованість території, вузькі, часом каньйоноподібні річкові долини, позбавлені широких терас – перш за все це річкові долини лівих приток Дністра: Стрипа, Серет, Збруч, Смотрич, Ущиця та ін.;

- великі перепади висот – від десятків до сотень метрів (у долинах приток Дністра), наявність схилових поверхонь значної крутизни, обумовлена великим розчленуванням території – до $1,5 \text{ км/км}^2$, панування лесових відкладів, що є головним літогенним чинником ландшафтоутворення на цій території;

- позитивний баланс вологи – коефіцієнт зволоження складає 2,4-2,8, глибше залягання ґрунтових вод (порівняно з зоною хвойно-широколистяних лісів), густа річкова мережа;

- менша лісистість, менш інтенсивні біотичні взаємодії між ландшафтними комплексами, більше господарське освоєння (порівняно з зоною хвойно-широколистяних лісів) [7].

На відміну від хвойно-широколистянолісових, у ландшафтах зони широколистяних лісів посилюється горизонтальна складова масоенергообміну. Цьому сприяє рельєф території, її значне розчленування, пов'язана з ним наявність значних за похилом схилових поверхонь. Певну роль у посиленні водних горизонтальних зв'язків між ландшафтами відіграють лесові відклади, поширені тут – за позитивного водного балансу, випадання значної кількості опадів у вигляді злив у кінці весни – на початку осені, за весняного танення снігу такі відклади сприяють утворенню поверхневого стоку. Фактором послаблення водних горизонтальних зв'язків між ландшафтними комплексами є значна лісистість в окремих ландшафтних областях зони широколистяних лісів (Розтоцько-Опільська горбогірна область), а додатковим фактором посилення – господарська діяльність людини, пов'язана зі знищенням лісового покриву (Волинське Опілля, Західно-Подільська та Північно-Подільська височинні області).

Зв'язки між привододільними місцевостями й річковими руслами виражені набагато сильніше, ніж у зоні хвойно-широколистяних лісів, що пов'язано з відсутністю широких річкових надзаплавних терас. Роль підземних вод як механізму взаємозв'язку між окремими ландшафтними комплексами зменшується,

таке явище має місце у зв'язку зі збільшенням глибини їх залягання. Разом з тим спостерігається збільшення ролі вітрового чинника – лісистість зони широколистяних лісів значно менша порівняно з зоною хвойно-широколистяних лісів, особливо це стосується ландшафтних областей з високим ступенем освоєності.

Лісостепова зона. Специфіка лісостепової зони щодо її ландшафтно-геофізичних передумов та чинників формування екомережі проявляється через:

- поєднання територій з височинним рельєфом (абсолютні позначки 200-300 м – Бузько-Дніпровський геоморфорівень) та низовинним (абсолютні позначки 100-150 м – Придніпровський геоморфорівень); цим рівням відповідають різні ступені розчленованості поверхні, показники перепаду висот, співвідношення рівневих і схилових поверхонь, наявності та відсутності широких надзаплавних терас; проте спільним для цих територій є панування лесових відкладів;

- близький до нейтрального баланс вологи – коефіцієнт зволоження складає від 1,2-1,4 на півдні та сході ландшафтної зони до 2,0 – на півночі та заході, значна густота річкової сітки – до 0,2-0,24 км/км² (басейн Дністра, Придніпровська височина), глибоке залягання ґрунтових вод;

- менша залісеність – у середньому 12,5 %, більша господарська освоєність (порівняно з вище розглянутими ландшафтними зонами) – орні землі складають 70-80 % сільськогосподарських угідь [7].

Краї, що характеризуються підвищенням – височинним гіпсометричним положенням (Подільсько-Придніпровський та Східно-Український) мають ряд подібних ознак масоенергообміну з ландшафтами зони широколистяних лісів. Це ознаки, які генетично пов'язані з особливостями масоенергообміну височинних ландшафтів, представлені вище. Наявні ландшафтно-геофізичні відмінності пов'язані з гідротермікою – нейтральним балансом вологи, меншою лісистістю території, більшою господарською освоєністю.

Лівобережно-Дніпровський лісостеповий край, приурочений до низовинної території, має деякі подібні ландшафтно-геофізичні риси з зоною хвойно-широколистяних лісів, однак характеризується чітко вираженою власною специфікою, пов'язаною з пануванням лесових відкладів, незначною лісистістю та великою господарською освоєністю.

Степова зона. Для степової ландшафтної зони характерними є такі геофізичні передумови й чинники формування екомережі:

- поєднання низовинного та височинного рельєфу, якому генетично відповідають розглянуті вище особливості масоенергообміну, панування лесоподібних відкладів;

- негативний баланс вологи – коефіцієнт зволоження змінюється від 1,2 до 0,8, розріджена річкова мережа – середня її густота складає 0,05-0,08 км/км², глибоке залягання ґрунтових вод;

- дуже мала лісистість – близько 3 %, велике господарське освоєння – близько 80 % території степової зони займають сільськогосподарські угіддя [7].

Для країв степової зони, що є низовинними (Задонецько-Донський, Лівобережно-Дніпровсько-Приазовський північно-степові краї, краї південного та сухого степу) притаманними є багато ландшафтно-геофізичних передумов формування екомережі, характерних для Лівобережно-Дніпровського лісостепоного краю, а для височинних (Дністровсько-Дніпровський, Донецький

північностепові краї) – багато ландшафтно-геофізичних властивостей, які мають ландшафти Подільсько-Придніпровського та Східно-Українського лісостепових країв. Специфіка зон пов'язана з негативним балансом вологи, дуже малою лісистістю території та інтенсивним господарським освоєнням, із яким пов'язане знищення природного степового рослинного покриву. У зв'язку з цим із-поміж інших механізмів взаємозв'язків між ландшафтними комплексами великого значення набувають повітряні потоки.

Гірські території. Українські Карпати і Кримські гори – регіони України, що характеризуються специфічними ландшафтно-геофізичними чинниками і передумовами формування екомережі. Це пояснюється тим, що для цих територій, як для гірських, притаманним є особливий прояв широкого кола чинників ландшафтоутворення геофізичного змісту. Для гірських територій притаманні наступні ландшафтно-геофізичні риси:

- наявність висотної поясності – закономірної зміни ландшафтних комплексів у зв'язку зі зміною ландшафтно-геофізичних параметрів з висотою, перш за все гідрокліматичних; прояв поясності залежить від зонального розташування гірських масивів, їх орієнтації та площі. Конфігурація та складність екомережних побудов значною мірою залежить від особливостей прояву висотної поясності;

- тісний зв'язок ландшафтних комплексів нижчих ярусів з ЛК, що розташовані вище; одним з основних чинників такого зв'язку є сила гравітації, завдяки якій потужна потенційна енергія гірського рельєфу трансформується в кінетичну, роль основних „каналів зв'язку” відіграють різноманітні ерозійні форми, перш за все річкові долини. Вплив людини інтенсивно транслюється, часто значно посилюючись, від ландшафтних комплексів, що займають вищу висотну позицію на ЛК розташовані нижче;

- активний прояв інсоляційної та вітрової (циркуляційної) позиційності у зв'язку із різною орієнтацією гірських хребтів, з вітровою експозицією пов'язане явище бар'єрного ефекту. Це впливає на особливості ландшафтної структури території і динаміку її ландшафтів та повинно бути враховано при проектуванні екомережі;

- специфіка масоенергообміну в залежності від таких морфоструктурних особливостей гірських територій як висота підняття, орієнтація і взаємне розташування хребтів, наявність різноорієнтованих схилів, міжгірських западин тощо.

Такі особливості зумовлюють вироблення окремих підходів до формування екомережі в умовах гірських територій та створення системи моніторингу її стану.

Українські Карпати. Для Українських Карпат притаманними є наступні ландшафтно-геофізичні особливості щодо чинників і передумов формування екомережі:

- панівні висоти 1000-1200 м з найвищими вершинами понад 2000 м;
- поздовжнє простягання головних гірських хребтів з північного заходу на південний схід на шляху пануючих повітряних потоків західного напрямку, розташування на тлі зони широколистяних лісів;
- густа гідромережа – 1,2 км/км², значна роль річкових долин у масоенергообміні між різними висотними поясами у зв'язку з їх водністю, значним нахилом русел;

– значна залісеність, ліси займають понад 40 % території.

Кримські гори. Особливості Кримських гір щодо чинників і передумов формування екомережі проявляються через:

– наявність трьох куєстових пасом, орієнтованих у субширотному напрямку з міжпасмовими зниженнями із середніми висотами Зовнішнього і Внутрішнього пасом 250 і 500 м та максимальними висотами Головного пасма понад 1500 м;

– значне поширення карбонатних порід, що зумовлює розвиток карстових процесів;

– положення Кримських гір на півдні півострова, що заходить майже на 200 км у Чорне море від основної материкової частини, на північній периферії субтропічного поясу [7].

Врахування розглянутих чинників і передумов, притаманних гірським територіям Карпат і Криму, є необхідним для забезпечення оптимального функціонування екомережі в умовах специфічного масоенергообміну, притаманного ландшафтам гірського класу за різного за своїм змістом впливу людини.

Висновки. Для забезпечення науковообгрунтованого формування екомережі України необхідним є врахування широкого кола чинників і передумов. З-поміж них важливе місце займають ландшафтно-геофізичні чинники і передумови. Їх важливість випливає з наявної масоенергетичної сутності ландшафтних комплексів – складових екомережі. Дослідження цих складових екомережі, закономірностей їх функціонування у різних ландшафтних регіонах є окремим важливим і складним науковим завданням від вирішення якого буде значною мірою залежати ефективність функціонування екомережі.

1. Боков В.А. Организация воздушных и водных потоков и природные комплексы // Вопросы географии. Геофизика ландшафта – Вып. 117. – 1981. – С. 68 – 77; 2. Боков В.А. Позиционные факторы ландшафтной дифференциации (на примере Крыма) // Пространство и время в географии. Казань, 1987. – С. 36-38; 3. Боков В.А. Пространственно-временные отношения как фактор формирования свойств геосистем // Вест. Моск. ун-та. Сер. 5. География. – 1992 – №2. – С. 10-16; 4. Гришанков Г.Е. Парагенетическая система природных зон (на примере Крыма) // Вопр. географии. Систем. исслед. природы. – 1977. – №4. – С. 128 – 139; 5. Гродзинский М. Д. Основы ландшафтной экологии. – К.: Либідь, 1993. – 224 с; 6. Гродзинский М.Д., Шищенко П.Г. Ландшафтно-экологический анализ в мелиоративном природопользовании. – К.: Либідь, 1993. – 224 с; 7. Маринич О.М., Шищенко П.Г. Фізична географія України: Підручник. – К.: Т-во “Знання”, КОО, 2003. – 479с; 8. Мильков Ф.Н. Физическая география. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1986. – 328 с; 9. Пашенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения. – К.: Наукова думка, 1993. – 283 с; 10. Позаченюк Е.А. Географическая позиция и ее роль в формировании региональных геокомплексов Крыма: Автореф. дис... канд. геогр. наук. – К., 1986. – 18 с; 11. Преображенский В.С. Организация, организованность ландшафтов. – М., 1986. – 20 с. (Препр. / АН СССР Ин-т геогр.); 12. Соколов И.А., Таргульян В.О. Взаимодействие почвы и среды: почва-память и почва-момент // Изучение и освоение среды. – М., 1976. – С. 150-164; 13. Фаріон Ю.М., Чехній В.М. Ландшафтознавчі аспекти створення екомережі України // Український географічний журнал. – 2004. – №3. – С. 36–43; 14. Чехній В.М. Простір і час у сучасній геофізиці ландшафтів // Тоталогічні образи ландшафту: Матер. VI Міжн. наук.-метод. конф. “Філософія і географія. Проблеми постекласичних методологій в природничо-географічних науках” / Наук. вісн. Ін-ту дизайну і ландшафтного мистецтва Держ. академії керівних кадрів культури і мистецтв. Вип. 3. – К.: ДАКККиМ, 2006. – С. 95-99.

The series of issues on landscape-geophysical factors and prerequisites for creation of Ukraine's econetwork are considered. The theoretical and regional aspects of the problem are analysed.